

Quaderns d'Antropologia

ELS DIFERENTS NIVELLS D'INTEGRACIÓ SOCIAL I D'IDENTITAT D'UNA FESTA: LA CALÇOTADA DE VALLS

per Domènec Ribes i Mateu

Paraules clau: calçotada, festa, identitat, mercantilització cultural, ritual.

Resum: a partir de l'aplicació de les tècniques qualitatives (observació participant; entrevistes en profunditat; qüestionaris) i el suport bibliogràfic, es va dissenyar i planificar la investigació a partir de tres grans eixos o perspectives: la calçotada com a ritual que produeix identitat als membres que hi participen i que varia la seva funcionalitat al llarg de la història; la mercantilització i la promoció del "color local", i els diferents nivells d'integració de la calçotada entesa com a "festa popular". Alhora, s'incideix especialment en els diferents elements que tenen lloc durant la celebració anual de la Gran Festa de la Calçotada.

Abstract: from the application of qualitative techniques (active observation, interviews and questionnaires) and bibliographical support, the author planned and designed the investigation from three points of view: the *calçotada* as a ritual which gives identity to the participating members and which changes its function through history, the trade and promotion of the "local colour, and the different levels of integration of it as a "popular celebration". At the same time there is a special emphasis on the different elements which take place during the celebration of the Gran Festa de la Calçotada.

Introducció. Metodologia i hipòtesi

Com és possible que un manat de cebes grillades i rostides puguin moure xifres astronòmiques de diners? Per què els calçots són capaços de crear identitat? Com pot un plat tradicional remoure una massa enorme de gent? Aquestes són algunes de les preguntes que ens fem quan reflexionem sobre aquesta menja tan peculiar del Camp de Tarragona. En aquest treball intentaré esbossar-ne alguna resposta. Com a persona que ha nascut i viscut a l'Alt Camp, i que ha crescut envoltada del característic olor dolç de les calçotades, la popularitat insospitable que ha adquirit aquest fenomen al llarg dels anys no ha passat per alt pel meu interès en l'estudi de les manifestacions populars i col·lectives.

Per fer una aproximació a la perspectiva *emic*, la metodologia emprada ha sigut l'entrevista, el qüestionari i l'observació participant. D'aquesta manera, es realitzaren dues entrevistes llargues amb dos informants de la ciutat de Valls: el primer (que identificaré com a A) és una persona estretament vinculada a la vida cultural i associativa

de Valls, i amb un ampli coneixement de les activitats socials, els costums i les tradicions que s'hi realitzen. El segon informant (que serà identificat com a B) és també resident a Valls i treballa en un restaurant especialitzat en calçotades de la ciutat durant la temporada dels calçots. D'altra part, durant la celebració de la Festa de la Calçotada de Valls (29 de gener de 1995) es passà un qüestionari breu a 14 persones, on es preguntava: edat, lloc de provinença, si era el primer cop que acudien a la festa, a través de quin mitjà s'havien assabentat d'aquesta celebració, on anirien a menjar calçots aquell dia, per què creien que era una festa interessant, quants anys feia que coneixien la calçotada, si creien que era un plat car i, finalment, amb què identificaven la calçotada.

La hipòtesi que es planteja és la següent: la calçotada (originària de Valls) ha servit com un instrument de diferenciació i de recreació d'identitat al llarg de la història. Aquesta instrumentalització ha adoptat formes específiques en funció de les característiques concretes de l'Estat espanyol durant el franquisme i el posterior procés d'industrialització i mercantilització capitalista.

La terra i la ceba

L'Alt Camp és una de les tres comarques que formen geogràficament el Camp de Tarragona, al qual s'integren, també, el Tarragonès i el Baix Camp. Tot i que no disposa d'un territori gaire extens, l'Alt Camp posseeix muntanyes, rius i planúries. El Francolí i el Gaià són dos rius que travessen la comarca. L'ocupació de la vall del Gaià en el temps de la Reconquesta proveí de castells la majoria dels seus pobles. El Francolí, de la seva banda, amb més cabal, ha contribuït a l'establiment d'indústries a la seva vora. L'Alt Camp, i principalment Valls, ha rebut l'embranchida de la industrialització. La comarca es pot qualificar com una zona eminentment industrial, amb una infraestructura empresarial suficientment consolidada. Tot i el nom inequívocament rural de la comarca, l'Alt Camp és una de les comarques on les fàbriques i els tallers tenen proporcionalment més pes: el 59% de la riquesa que genera és d'origen industrial, davant del 34% de mitjana de Catalunya. La crisi de l'agricultura d'aquests últims anys ha fet baixar molt la cotització de l'avellana i l'ametlla, la qual cosa ha provocat que una quarta part dels avellaners i dels ametllers que havien sigut plantats a mitjan dels anys vuitanta ara hagin sigut arrancats. La vinya, des de fa cinc o sis anys, i l'olivera són ara els cultius amb més creixement.

Dintre de la producció agrària, el calçot, sens dubte el producte més característic d'aquesta comarca, té escassa rellevància econòmica. Però les calçotades ja són una altra cosa. Com a ganxo gastronòmic atrauen prop de 250.000 visitants per temporada —de novembre a abril—, la qual cosa comporta uns considerables ingressos per als restaurants especialitzats. Avui es pot parlar perfectament d'una indústria del calçot que dona ocupació temporal a un sector important de l'hostaleria de la comarca i que ha anat expandint-se més enllà dels límits naturals del seu origen. Avui dia el calçot es produeix en moltes altres zones d'horta (tot el Camp de Tarragona, el Barcelonès, el Maresme...).

L'origen del calçot es remunta a la curiositat d'un pagès del segle passat que va anar colgant de terra (*calçant*) una ceba grillada. D'aquí prové etimològicament la paraula. Actualment, el procés de cultiu del calçot comença en sembrar la llavor de ceba blanca. Es trasplanta, i així que el bulb corresponent s'ha desenrotllat completament, es planta damunt del solc, cap al mes d'agost. Quan ha grillat suficientment, es calça per tal que

tingui més cama, i s'adoba perquè tingui més ferm. És un procés que dura més d'un any. Els grills, els calçots en definitiva, es mengen rostits a la flama i se suquen en una salsa expressa per a aquest plat. Avui dia, i sota la denominació de qualitat Calçot de Valls, s'hi agrupen productors no tan sols de Valls, sinó també de les comarques de l'Alt Camp, el Baix Camp, el Tarragonès i el Baix Penedès.

Ritual i identitat

En un principi, les calçotades es feien únicament i exclusivament a la zona de Valls i rodalies. Daniel Ventura i Solé ens informa que des de començament de segle, i durant molts anys, la calçotada no es va moure dels àmbits familiars, de manera especial de les famílies dels pagesos. D'aquestes últimes passà a les menestrals i començà la divulgació a través de les famílies vallenques, les quals acostumaven a convidar amics i familiars. Gràcies al seu caràcter de reunió a l'aire lliure, els grups que feien calçotades s'amplià a les colles juvenils (1983:86). Durant la guerra civil espanyola va caure en desús per les dificultats que va passar la població en general, i no fou fins als anys quaranta que es recuperà aquesta tradició:

“Als anys vint, la gent ja anava a fer calçotades... pel que sigui que feien calçotades la gent, i el que feien a les calçotades era això: cebes que les havien plantat, quan tenien els calçots, els collien i se'ls anaven a menjar... i llavors, al darrer, en aquell temps, als anys 20, al darrer s'hi feia una truita de carxofes, i una taronja... Això era la calçotada! Llavors va venir aquest període, va venir la guerra, es va acabar la guerra ... després de la guerra se'n van tornar a fer. Es va crear a Valls una penya, la “Penya artística l'Olla”, i... gràcies a la revista *Destino*, que feien viatges que cada any venien per aquí, i en aquests viatges cada any hi entrava una calçotada... Aquests de l'Olla en feien una cada any, primer la feien ells i *encabat* ja començaren a convidar l'un i l'altre... va venir tot lo bo i millor de Barcelona, de la plana major del catalanisme aquí a Valls... la gent que venien eren tots de la mateixa corda: contra Franco... a partir d'aquell any... lo Puntxet [empresari hotelier] va dir: ep! aquí hi ha una indústria!... i per xò ell s'autotitula Casa pairal de la Calçotada, va ser el primer que va fer calçotades aquí a Valls en plan industrial...” (Informant A)

La Penya Artística l'Olla a la qual fa esment el nostre informat va ser un grup d'escriptors, pintors, artistes, dibuixants... que va néixer a la ciutat de Valls l'any 1942. Faig esment d'aquest grup perquè la meua hipòtesi de treball es basa en la vinculació i la significació que aquest grup tingué en el procés de popularització de la calçotada. En la dura postguerra franquista, la majoria de la població amb prou feines trobava alguna cosa per menjar. En aquest context, aquest reduït grup d'intel·lectuals era l'únic que es podia permetre la realització d'una calçotada. D'aquesta manera, l'any 1946 aquest grup féu la primera “calçotada artística”, en la qual, a part de menjar els calçots, es llegien versos, es representaven obres teatrals, es feien exposicions... A partir d'aquell any, aquest grup dugué a terme ininterrompudament la calçotada fins al 1956.

La incidència d'aquest grup sobre la vida social de la ciutat de Valls durant les primeres dècades del franquisme té dues vessants. D'una banda, aquestes reunions-calçotades eren un mitjà d'expressió de la catalanitat dels seus membres i de rebuig al règim dictatorial. És a dir, la calçotada era una excusa per reunir un grup d'ideologia similar antifranquista, cosa que queda reflectida pel caire ideològic de les reunions, i l'ús de la llengua catalana que es feia tant en els discursos com en els cartells publicitaris¹.

D'una altra banda, aquest grup es constituí com una elit que convidava els seus amics de Barcelona a fer calçotades, i que es diferenciava clarament de la resta de la població. Això queda manifest en dos articles publicats l'any 1951 i 1957 a la revista *Cultura de Valls*, on es fa esment del tipus de gent que durant aquells anys feien les calçotades: "...aqueel enjambre de forasteros y conciudadanos residentes fuera, que, desde mediados de enero hasta últimos de marzo, veíamos en días de fiesta, acudir a Valls en motos, turismos, lujosos autocares y otros medios, para gustar de nuestra comida camperil" (*Cultura*, 1951:8); "Una grey de pintores, literatos, escultores... que han sabido captar la rústica y, para ellos, sorprendente belleza de la calçotada... Interminable sería la lista de las personalidades del mundo de las artes, las letras y las ciencias que han quedado prendidas en el encanto de este típico e incomparable manjar" (*Cultura*, 1957:11).

El que vull dir amb tot això és que, en el context de la postguerra, la calçotada va passar a ser un instrument de diferenciació social, una festa a la qual únicament uns privilegiats tenien accés. Amb el pas del temps, la calçotada s'anà popularitzant sobretot gràcies a revistes com *Destino*, on escriptors com Néstor Luján exaltaven les excel·lències d'aquest singular plat. Segons Prat i Contreras (1984: 85-86):

"...l'objectiu de les diferents institucions socials i dels marcs d'integració consisteix a adaptar, equilibrar i regular la inclusió de determinats individus en un nivell institucional ja donat. Aquesta inclusió tanmateix no va desproveïda de conflictes. El conflicte pot ser intern o extern, és a dir: esclatar entre els membres que componen un mateix marc de referència o bé adreçar-se contra els membres de grups semblants. Així doncs, en molts casos, les bases del conflicte s'originen, sovint si més no, a l'entorn de pols oposats, com són, per exemple: jo-els altres; nosaltres-ells; nosaltres-els altres. Estan articulades en una dialèctica binària centrada en la integració-separació; identitat-foraneïtat; interioritat-exterioritat; inclusió-exclusió... Per aquestes raons, el sistema d'oposicions al qual acabem d'al·ludir ha de ser transcendit, d'una o altra manera, per afavorir, o bé, possibilitar la reproducció del sistema. És en aquest sentit justament, que els sistemes rituals, la simbologia cerimonial (dels quals les festes populars són clars exponents) adquireixen una plena funcionalitat social, i que en molts casos, actuen com a mecanismes de transformació, superació o assimilació del conflicte, ja sigui, aquest conflicte, interior o exterior. El ritual i el símbol —la festa—, per tant, poden tenir un paper d'emulsiu i llimador de diferències i afavorir la solidaritat interna del grup, i complementàriament, canalitzar les relacions possiblement difícils o traumàtiques dels membres del grup amb membres d'altres grups semblants o diferents."

Per tant, podem pensar que la calçotada com a ritual ha actuat en tres nivells d'integració i de diferenciació: en un primer moment, quan la calçotada estava restringida al nivell familiar, integrava els membres de la família davant de la comunitat local. Passat el període de la guerra civil, la calçotada era privilegi d'unes classes socials i intel·lectuals restringides, marcant una separació espacial a partir de tot el ritual i la cerimònia de menjar el calçot (es marcava la diferència "grup elitista-comunitat local"). I finalment, en un tercer moment, que es produiria a mitjan de la dècada dels anys cinquanta quan la calçotada es popularitza i es dona a conèixer de forma àmplia, la calçotada representa el ritual d'autoafirmació de la comunitat local davant de "tots aquells que vénen de fora". Diferencia els que realment "en saben", els que són de Valls, de tots aquells *domingueros* que no saben de què va res. Així mateix, tan sols els calçots conreats a Valls són els "autèntics", de manera que el "vallenquisme" no només es reforça en el plànol pràctic sinó també en el territorial²: "El "secret" del bon calçot, el seu "àngel", el seu "misteri", possiblement el trobaríem en el fet de conrear-se a les terres de Valls i de la seva comarca. Deu ser l'aigua, el sol, el clima, la composició especial de les terres de l'Alt Camp, la dedicació i l'amor amb què els nostres pagesos conreen els calçots, deu ser, jo no sé què, però la veritat és que els bons calçots es cullen a Valls. No trobareu en cap altre lloc el gust especial, el mateix gust que tenen els calçots de Valls", assenyala Daniel Ventura i Solé (1983:89-90). I més endavant afegeix: "Els calçots s'han de menjar en el seu lloc d'origen, seguint les normes i les regles que estableixen els cànons tradicionals. Si els calçots han de ser de la nostra terra, també ho han de ser els acompanyaments inseparables. Tots els condiments han d'estar fets amb els productes més selectes del Camp de Tarragona, un camp generós que dona molta cosa i de molt bona qualitat. Per a fer una bona calçotada només es pot pensar a fer-la a Valls (...)" (1983:90). Aquesta doble dimensió en l'autoafirmació de la identitat local es posa de manifest també pels dos informants:

"...aquesta salsa [la salsa dels calçots] també n'hi deien la salvitxada, però tampoc ho és!... I els d'aquí, ara, els puristes d'aquí n'hi diuen "la salsa del calçot"... perquè *naltros*, els d'aquí Valls, no ens hem d'emparar amb salses foranes, com el romesco, la salvitxada i tot això... és la "salsa dels calçots", que és la salsa típica que es feia aquí a Valls pels caragols... ara hi foten galeta i ou dur als restaurants per que duri més, i la gent de Barcelona que vénen, només que li fotis, perquè l'all ho arregla bastant tot això... i t'hi foten un bon gust, però falsificada... però com que els qui van de fora no ho saben..." (A)

"...Los grupos: hay de dos tipos. Uno, los grupos de turismo (jubilados), y grupos de amigos de trabajo o aficiones (equipos de fútbol...) Tienen poca cultura sobre lo que son los calçots: confunden la salsa... Para ellos es una actividad extraordinaria. Se les sirve vino tinto y vino blanco, en porrón (la tradición). La gente lo identifica con Valls porque en todos hay restaurantes de calçots, pero sólo los de Valls son los auténticos." (B)

La simbolització d'algun element característic de la ciutat de Valls com a element indispensable per garantir l'autenticitat de la veritable calçotada també forma part d'aquesta consciència d'identitat local:

“La tradición popular para la gente de Valls dice que para comer la calçotada se ha de comer en el campo, y siempre con la sierra de Miramar detrás. La gente de Valls casi nunca van a comer calçots en restaurantes.” (B)

“... però les veritables calçotades s'han de fer que d'allí on te'ls mengis puguis veure el campanar de Valls...” (A)

Com veiem, doncs, el ritual que envolta la calçotada actua en diferents nivells segons les necessitats específiques de cada moment, per tal de reafirmar la identitat tant a nivell individual com col·lectiu:

“El mundo de la identidad personal colectivamente ratificada y públicamente expresada es, pues, un mundo ordenado. Las configuraciones de identificación primordial y de separación primordial que se encuentran en los nuevos estados existentes no son fluidas sino que son informes e infinitamente variadas, pero están definitivamente demarcadas y varían de maneras sistemáticas. Al variar dichas configuraciones, varía con ellas la naturaleza del problema de autoafirmación social del individuo, así como varía también según la posición del individuo en cualquier otro tipo de configuración. El anhelo de asegurarse el reconocimiento de que uno es alguien al que debe prestarse atención, se manifiesta de manera diferente y a diferente luz... porque ser miembro de un grupo mayor frente a un grupo menor es algo muy diferente de un grupo menor frente a una pluralidad de otros grupos menores o frente a otro grupo mayor” (Geertz, 1987: 229)

En aquest sentit, Jimeno (1993), quan ens parla de les revitalitzacions dels rituals en processos de transició política (com és el cas que estem estudiant), afirma que aquestes revitalitzacions aconseguixen diferents fites socials a la vegada:

- Redueixen tensions en moments de canvi social ràpid.
- Estableixen nous espais comuns on poden participar-hi tots els membres dels grups i tots els grups.
- L'autoafirmació dels seus membres.
- Aquestes noves reunions públiques són voluntàries i gratificants per als que hi participen.
- Són autoexpressives.
- Són moviments d'identitat, que utilitzen símbols.
- Són fortament festius.

Seguint en aquest aspecte de les revitalitzacions, podem emmarcar perfectament el ritual de la calçotada en aquest context social capitalista on la progressiva homogeneït-

zació de tots els aspectes de la vida social produeix una recerca de la pròpia identitat³. Aquest fenomen es produiria un cop la calçotada sobresurt els propis límits territorials, i passa a ser una menja coneguda i popular. D'una banda, hi ha, doncs, un interès especial de cada comunitat en crear o revitalitzar rituals que els confereixin identitat davant la implacable homogeneïtzació de la societat capitalista. I, de l'altra, hi ha també un interès per part de l'"urbà" per trobar espais "no-contaminats" culturalment en el context d'empobriment cultural en què es troba a les ciutats. Sobre aquest últim aspecte, Jimeno ens diu (1993: 131):

“Estos espacios rituales, que ofrece una comunidad ya constituida, pueden ser ese tipo de espacios cualificado y deseable, que busca el urbano. Algún lugar con raíces, con el que pueda identificarse y que le ponga en contacto fácilmente con otras gentes, que aparecen de repente lejanas a la prisa de la vida urbana, y al anonimato desdibujado de las relaciones en la gran ciudad.”

Seria a través d'aquest últim aspecte que es podria explicar l'enorme popularitat que ha assolit la calçotada. La gent, i sobretot la gent de la ciutat, busca l'"autenticitat" cultural que ha perdut en el seu medi d'asfalt, i és per això que el diumenge agafen el cotxe i van on sigui a la recerca d'alguna cosa amb identitat amb la qual ells també es puguin identificar. Aquest seria l'aspecte fonamental que explicaria el turisme de classe mitjana, o com es coneix més popularment, *domingueros*. Greenwood ens diu més coses sobre aquest tipus de turisme:

“Algunos de los principales beneficiarios de la homogeneización cultural son los propios turistas, mayoritariamente de clase media, productos afortunados del crisol de las civilizaciones. Su sed por la autenticidad cultural parece de inmediato un reconocimiento del presunto empobrecimiento cultural que ha acompañado al éxito económico y a la dominación mundial, así como un refuerzo del concepto de la superioridad social.” (1976: 277)

En resum, el ritual i la festa de la calçotada han sigut un instrument de creació i recreació d'identitat i, en l'actualitat, aquest fenomen és impulsat per dues vessants: la que busca una identitat en un context homogeneïtzador, i la que parteix d'aquest context en busca d'una identitat amb contingut.

La mercantilització d'un plat folklòric

“Desde una perspectiva más general, todas estas transformaciones que afectan a las explotaciones agrícolas, a los grupos familiares o a las comunidades locales del medio rural, pueden entenderse como parte del proceso de progresiva penetración del capitalismo (...). Todo proceso de transición social implica la desaparición de antiguos elementos, la apari-

ción de otros nuevos y una recombinación peculiar y distintiva de antiguas y nuevas relaciones económicas y sociales.” (Comas i Contreras, 1990:27)

Les societats “tradicionals” (tal com avui dia les entenem) sempre han canviat. La creença en el fet que aquestes conserven formes de vida i de reproducció mil·lenàries, que s’han mantingut fidels a les seves velles tradicions, i que no ha sigut fins la irrupció del capitalisme que aquestes societats s’han trobat obligades a canviar, és un mite. Les societats sempre han canviat, adaptant-se i readaptant-se a les noves condicions i les necessitats que van sorgint al llarg de la història. Per tant, en el context del capitalisme, les societats rurals han experimentat un cop més un canvi i una transformació (tot i que no podem negar, però, que aquesta transformació ha sigut més profunda i important). En aquest sentit, l’agricultura ha passat a dependre gairebé completament del sistema imperant, i el sentit que ha adoptat en les diferents societats està en funció també d’aquest sistema. Seguint el text de Comas i Contreras:

“...es en este marco donde se establece todo un conjunto de relaciones asimétricas, en las que la agricultura se sitúa en una posición dependiente, cosa que resulta esencial entender a la hora de interpretar la forma en que se produce la modificación de sus bases materiales, de sus formas sociales, así como de sus construcciones culturales.” (1990:29)

Per tant, és en aquest context on hem d’entendre els processos de transformació d’antigues tradicions, de velles pràctiques i de costums folklòrics. També podem entendre per què, com molts altres usos i tradicions, han desaparegut en aquests últims anys. En l’àmbit del capitalisme, aquelles pràctiques que no s’han adaptat i integrat al sistema senzillament han desaparegut. Aleshores, podem situar la cerimònia de la calçotada en aquest camp de pràctiques i rituals que han sabut (o han pogut) readaptar-se de bell nou a les noves condicions i necessitats. En una gran majoria dels casos, aquesta adaptació s’ha produït gràcies a la popularització i la venda dels elements tradicionals i típics. És el que s’anomena “mercantilització de la cultura”.

La mercantilització de la calçotada com a plat típic i tradicional s’ha produït, com en molts altres llocs, a través del que Greenwood anomena la promoció del “color local”. Mitjançant aquest procés, és a dir, “mediante la promoción de una versión mercantilizada de la cultura local en tanto parte del “ensueño” turístico local” (Greenwood, 1976:258) es fomenta l’economia a nivell local gràcies al turisme “cultural”. Així, doncs, la calçotada passa a ser un reclam publicitari de la ciutat de Valls destinat a atraure la massa informe de gent que està disposada a comprar qualsevol cosa que soni a “cultura tradicional”. En el cas de la calçotada, el reclam o ganxo que es fa servir se centra en la presentació de la Festa de la Calçotada com una tradició, i per l’encarnació de l’essència ideal catalana en aquest plat⁴: “Una calçotada a Valls representa endinsar-se en la comprensió de l’esperit de la nostra terra. La calçotada és una lliçó exemplar que defineix clarament i precisa la manera de ser dels catalans” (Ventura i Solé, Daniel 1983:91). Així queda també de manifest en les diferents entrevistes que es realitzaren el dia de la Gran Festa de la Calçotada a Valls: nou dels catorze entrevistats ho relacionaven amb una festa

típica de Valls i ho identificaven amb Catalunya, mentre que sis creien que era una festa tradicional i popular que calia conservar.

“És una festa popular, molt d’aquí.”

“Dóna a conèixer els productes del camp, de la terra i, per tant, és una manera de fer propaganda, i el comerç i tothom se’n beneficia, i a més a més, les tradicions s’han de continuar conservant.”

“És interessant, diferent de les altres. Típica de Valls.”

“És interessant per a tota la tradició, per tot el que comporten les festes populars... és una tradició que s’ha de conservar, s’ha de potenciar, i és una cosa com una identitat del poble.”

“... para conocer estas comarcas... Lo que más me gusta es el espíritu del pueblo catalán y sus costumbres.”

“... és interessant per a la tradició... Està bé perquè és promocionar un producte de la terra... i sempre és bo. Crec que és una festa popular i com a tal s’ha de conservar.”

“... penso que sí, que és una festa interessant, per a Catalunya, oi?”

“Yo creo que sí, que está relacionado con el pueblo catalán.”

“... és un menjar típic d’aquí... i opino que és una cosa que està bé, original respecte als altres plats...”

“... m’agrada perquè és molt tradicional... que no es pot perdre... és molt típic d’aquí.”

“... home! És clar que sí que ho relaciono amb Catalunya... més que res com una cosa d’aquí, de la comarca de Valls, no?... Igual com els castells. Són símbols de Catalunya...”

“Últimamente vienen muchos grupos extranjeros: éstos lo identifican con Catalunya.” (Informant B)

De les entrevistes també es pot despendre el paper que juguen els mitjans de comunicació (televisió, premsa, ràdio...) en la difusió i la popularització de la calçotada. Així ho confirma la varietat de llocs de procedència dels diferents informants: Solsona, Barcelona, Baix Llobregat, França, Galícia, Sitges, Santa Coloma de Queralt, Gironès... Així mateix, nou dels catorze entrevistats era la primera vegada que assistien a la Festa

de la Calçotada. Tres d'ells se n'havien assabentat per la televisió i la premsa, mentre que quatre hi havien acudit per un amic. Finalment, cal assenyalar que set dels enquestats anaven al restaurant aquell dia a menjar calçots. No hem d'oblidar, en aquest últim aspecte, que l'inici de la popularització de la calçotada, cap a l'any 56, es deu en gran mesura al ressò que se'n feren algunes revistes barcelonines. Joan Ventura i Solé (1991:95) ens diu:

“Una col·laboració important en la divulgació d'aquesta novetat gastronòmica fou la presència d'articles a la premsa barcelonina que referien els seus detalls. L'escriptor Néstor Luján, entre d'altres, va emplenar columnes als periòdics *El Correo Catalán* o a *El Noticiero Universal*, mentre en altres revistes il·lustrades s'oferien reportatges gràfics. Eren els primers passos del gran “boom” de la calçotada.”

La invenció d'una festa

En el context del capitalisme citat més amunt, les estratègies de readaptació de les formes tradicionals de vida a aquest sistema poden prendre diferents formes. Una d'aquestes és la invenció d'una festa que abans no existia, i presentar-la com a tradicional i antiga. En aquest sentit, no hem de basar-nos en una posició excessivament simplista i pensar que aquestes creacions responen únicament a uns interessos determinats (polítics, ideològics, econòmics...), els quals indubtablement hi són, sinó que, d'altra banda, hem d'entendre aquests processos com un mecanisme que respon al canvi social, com una estratègia encaminada a la readaptació al sistema. Des d'aquesta perspectiva, no podem pensar que tots els valors culturals locals estiguin desapareixent engolits pel sistema-món capitalista, sinó que senzillament el que ocorre és que aquests valors canvien la seva estructura interna, transformant-se un cop més.

La Gran Festa de la Calçotada es féu per primer cop l'any 1982 amb motiu de la celebració, a Valls, del Congrés Català de Cuina. Així, doncs, és una festa de nova creació que culminava el procés de progressiva popularització dels calçots. Podríem considerar aquesta celebració com una festa “tradicional i popular” en el sentit que li donen Prat i Contreras (1984: 10):

“Són festes tradicionals aquelles que hom celebra cada any d'una manera fixa i continuada, si bé amb el temps hom hi va fent modificacions... Una festa popular és una festa en la qual els homes i les dones que viuen en una comunitat són protagonistes d'allò que s'hi fa. És a dir, que són ells, tots ells els qui fan la festa a la mida del seu gust.”⁵

Tanmateix, també es pot entendre la calçotada com una festa que actua en diferents nivells d'integració, amb la funció d'adaptar, equilibrar i regular la inclusió de determinats individus en un nivell institucional ja donat. Prat i Contreras classifiquen les festes segons el seu àmbit d'integració: festes familiars i casolanes; festes comunitàries i locals; festes comarcals i intercomarcals, i festes nacionals. Podríem entendre la calçotada com una festa que s'ha transformat, expandint-se d'un àmbit d'integració a un altre. En el primer nivell (festes familiars i casolanes) la funció festiva busca el reforçament del nucli

familiar per tal de diferenciar-lo dels altres. En aquest àmbit observem “l’existència de mecanismes rituals i simbòlics per estrènyer i enfortir la solidaritat dels membres del grup... Les cerimònies tenen un marcat sentit casolà i, per extensió, comunitari; entre aquestes, mitjançant la comensalitat, l’intercanvi de regals i favors, es posa de relleu la solidaritat i la integració del grup domèstic que actua com a veritable comunitat... Tant les normes que anomenàvem objectives com els aspectes rituals, simbòlics i mítics tenen en comú l’interès d’assegurar, enfortir, estrènyer i perpetuar el mateix grup familiar bo i diferenciant-lo dels altres... La ritualització d’aquesta aliança entre grups domèstics, grups de famílies o faccions, pot expressar-se mitjançant la comensalitat, la reciprocitat, la cessió de força de treball gratuïta, l’ajut generós i sistemàtic, l’assistència a festes comunitàries, l’acompliment de deures de veïnatge, elements que, ja sigui per separat o bé conjuntament, tradueixen l’ideal de transcendir i superar els marcs o límits del grup domèstic estricte” (Prat i Contreras, 1984:87-88). Tot aquest conjunt d’elements és observable en l’època en què els calçots no transcendien l’àrea de Valls, és a dir, molt abans de la seva popularització. En aquell context, la calçotada acomplia una funció de mantenir equilibrat i unit el nucli familiar. Tanmateix, aquesta funció d’integració en l’àmbit domèstic és observable encara avui dia: moltes famílies fan cada diumenge una calçotada al tros o a la masia, i la finalitat d’aquesta comensalitat potser no ha canviat tant des d’aquells vells temps:

“...jo trobo que el plat és més bo. Llavors tens el cerimonial a la calçotada... Si fas una calçotada particular tens cerimonial, el cerimonial primer s’ha de parlar: això vols, això no, que farem aquest collons d’això i d’allò, jo em cuidaré d’aquí, jo d’allà, ja se’n parla. El dia que s’hi va, doncs llavors ja se sap: a fer el foc, coure els calçots, talla’ls... tot això és un cerimonial. El que fa la salsa... i llavors coure el tall. És una mica una festa... feta a casa. Si te’n vas al restaurant, perd la meitat. Hi ha el cerimonial! I a veure com es couen... veure-ho!” (Informant A)

És a dir, hi ha una clara diferenciació entre la calçotada que es fa a casa i la que es fa al restaurant. La primera té cerimonial, agrupa els diferents membres de la família, i els integra en un ordre preestablert.

El segon nivell d’integració, les festes comunitàries i locals, actuarien per mantenir cohesionat el grup comunitari davant d’estructures del mateix nivell. Com assenyala Lisón, la vida en una comunitat “implica fundamentalmente organización y simbiosis con el medio geográfico... No podemos realmente hablar de comunidad si no detectamos a los vecinos un específico sentimiento de pertenencia a un pequeño grupo, la vivencia de un “nosotros” homogéneo, es decir un sentimiento solidario... En estos casos, el ritual separa, aísla unas comunidades de otras, les confiere interioridad y afirmación frente a similares unidades externas y próximas... opera como poderosos símbolos locales, definiendo quién es miembro y quién no lo es de la comunidad”. D’aquesta manera, molts vallencs consideren que les veritables calçotades, aquelles que mantenen l’esperit original, només les poden fer ells, la gent de Valls, i en aquest sentit, la Festa de la Calçotada actua com un mecanisme que serveix d’aparador per mostrar als milers de

persones foranes que hi assisteixen, que aquesta és una festa que només a Valls i que tan sols a Valls es podria fer. El sentiment etnocèntric local queda d'aquesta manera expressat.

Les festes comarcals i intercomarcals formarien el tercer nivell d'integració. Aquest àmbit estaria molt relacionat amb l'anterior, si bé el que aquí s'intenta és "cohesionar i cauteritzar les friccions i els conflictes particulars en ordre a un ideal cultural col·lectiu: la tradició. Aquesta reproduïx i reviu el passat de cada grup i fomenta, psicològicament, la consciència de cada individu de pertànyer i participar en un grup social que ultrapassa els límits de les associacions primàries" (Prat i Contreras, 1984:99-100). La Festa de la Calçotada, doncs, serveix de marc d'adscripció comarcal i intercomarcal, posant la calçotada com una tradició (i, per tant, com un ideal) sota la qual els diferents individus puguin recrear la seva identitat.

Finalment, l'últim marc d'integració, les festes nacionals, servirien perquè els diferents pobles expressessin el seu sentiment nacional i diferenciador. En el cas de Catalunya, moltes festes locals han passat del seu àmbit local, a convertir-se en festes "nacionals". Aquest seria el cas de la Patum de Berga; la Festa Major de Vilafranca; les revetlles de Sant Joan i Sant Pere; el Carnestoltes de Vilanova... Aquesta adscripció de catalanitat a aquestes festes, segons Prat i Contreras (1984:104), "no va venir donada, només, per llur tradició i per la història que s'hi sintetitza, sinó també, i sobretot, perquè com a tals "festes catalanes" han anat essent percebudes per la gent ... aquesta catalanitat també ha vingut donada perquè el marc específic de la festa i les seves característiques pròpies han estat aprofitades per a la manifestació nacionalista amb tota la dimensió política de cada moment". En aquest sentit, podem emmarcar el fenomen casteller, del qual ja hem parlat més amunt. La Festa de la Calçotada estaria encaminada a seguir el mateix procés, la qual, gràcies a la seva originalitat, és percebuda com una festa "popular" i "diferent" de les altres. S'emfasitza així el seu caràcter tradicional i de senyal d'identitat de Catalunya.

Un cop vistos els diferents camps d'integració en què actua la Festa de la Calçotada, seria bo ara de fer una aproximació més profunda als diferents elements que tenen lloc i conflueixen en aquesta celebració. D'una banda, trobem que la celebració de la festa és aprofitada com un aparador per exposar diferents productes "ecològics" i de la terra: paradetes de xocolata natural, de pastissos de formatge sense additius ni conservants, fruits secs de la comarca, mel natural, fuets, roba *hippie* i, naturalment, de productes típics de Valls (oli, vi, calçots, petonets...)⁶. Al mateix temps, molts comerciants de Valls aprofiten la Gran Cercavila per fer propaganda dels seus productes. Així, en una cercavila inventada que intenta evocar el temps en què els nostres avis anaven a fer calçotades al tros, una multitud de marques publicitàries apareixen als carruatges: fotògrafs, fusteries, companyies de transport, restaurants... En definitiva, moltes més coses que calçots es venen el dia de la Gran Festa de la Calçotada.

D'altra part, caldria fer referència al paper de la simbologia i del signes catalans en la celebració de la festa. Greenwood ens assenyala que a través de les tradicions i les festes populars, els diferents grups poden expressar les seves reivindicacions polítiques: "... Los grupos que se proponen ampliar o establecer los derechos políticos de la población mediante el refuerzo de sus propias tradiciones y de su identidad étnica consideran el

turismo un arma de doble filo. La posibilidad de atraer al turista a sus centros de población es en sí misma una ratificación de sus exigencias culturales respecto de su unicidad. Las dimensiones estéticas del turismo, que subrayan la importancia de la arquitectura, el arte y las actividades de los nativos, ofrecen una gran oportunidad de cara a la publicidad y la consolidación cultural” (1977:278). En aquest sentit, la Festa de la Calçotada seria aprofitada també per expressar l’esperit del poble rural i idealitzat català. Tant és així que en el concurs de la millor salsa de calçots les participants havien d’anar vestides amb el tradicional vestit de pubilla catalana i una franja amb la bandera catalana. La bandera catalana també era present en els diferents carruatges, en les cintes que envoltaven les motes de calçots guanyadores en el concurs de cultivadors de calçots, en els balcons i les institucions públiques de Valls... I, finalment, dos aspectes que em semblen importants d’assenyalar: la presència de cartells que demanaven la independència i la llibertat dels presos independentistes, i l’estrena d’una nova sardana anomenada la Sardana de la Calçotada.

Conclusions

He intentat mostrar, al llarg d’aquest assaig, que el fenomen de la calçotada traspasa amb escreix l’àmbit restringit d’un plat que senzillament s’ha popularitzat per crear més ingressos i moure més capital. Aquest aspecte, efectivament, hi és. Però he intentat, el més honestament possible, fer una aproximació del que aquesta celebració (la menja de calçots) representa per als propis actors socials que la realitzen, que la viuen i que li donen continuïtat.

Si entenem que la societat, és a dir, les diferents societats que la formen, sempre canvia, sempre es readapta en funció de les necessitats del moment, aleshores les estructures, i per derivació les seves expressions, també es reestructuren contínuament. En aquest sentit, les festes com a sistemes rituals simbòlics que confereixen als seus membres adscrits una identitat social, poden modificar la seva funcionalitat en relació a l’estructura material dels individus, en el procés de praxi social on estructura i superestructura actuen dialècticament. És a dir, que els canvis a nivell material actuen en l’àmbit de l’inconscient col·lectiu en un procés recíproc i d’interacció.

Així, doncs, la calçotada com espai on les coordenades socials divergents poden retrobar-se, ha anat modificant el seu àmbit d’actuació al llarg de la història. En l’actualitat, la calçotada i ensem el seu ritual actuarien en una multiplicitat d’àmbits d’integració: a nivell familiar integraria els seus diferents membres; a nivell local i comunitari (i precisament gràcies a la seva popularització) crearia un sentiment de pertinença i de diferenciació de la comunitat davant dels forasters; i, finalment, a nivell nacional, acompliria una funció de ser un símbol de Catalunya i de les seves tradicions.

Com hem vist al llarg d’aquest assaig, l’expansió a nivells d’integració diferents ha estat estretament lligada a les característiques específiques de l’Estat espanyol durant aquesta última meitat de segle, i al context general d’universalització del capitalisme. Els canvis més profunds en l’estructura i la funcionalitat de la calçotada s’han donat a costa de la seva mercantilització i la seva popularització, l’exemple més característic de la qual és la invenció de la Gran Festa de la Calçotada. En aquest punt entràriem en una controvèrsia que fa temps que és discutida en l’àmbit de l’antropologia: aquesta mercanti-

lització de la cultura està fent perdre tots els valors culturals locals? O al contrari, és un fenomen de reactivació d'aquests valors culturals?

Si les transformacions econòmiques, demogràfiques, polítiques, socials i ideològiques configuren una societat i una cultura noves, aleshores les festes populars han de respondre inevitablement a aquests canvis. I per tant, és únicament així que adquireixen valor, i és tal com les hem d'entendre.

Bibliografia

- BARRIL, Joan (1992): *L'Alt Camp*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- COMAS, Dolores, i CONTRERAS, Jesús (1990): "El proceso de cambio social", a: *Agricultura y sociedad*, 55.
Revista *Cultura*, Valls. núm. 128, núm. 141.
- GEERTZ, Clifford (1987): *La interpretación de la culturas*, Gedisa, Barcelona.
- GREENWOOD, Davyd (1976): "Una perspectiva antropológica acerca del turismo: cambios sociales y culturales en Fuenterrabía", a LISON TOLOSANA, C. (ed.), *Expresiones actuales de la cultura de un pueblo*, Centro de Estudios Sociales. Pàg. 199-230.
- JIMENO, Pilar (1993): "Cuando las revitalizaciones son sinónimo de identidad local", a MARTÍN DÍAZ, E. (Coord.), *Sistemas de identidades y su expresión en las sociedades locales*, Actas del VI Congreso de Antropología, Tenerife.
- LEACH, Edmund (1993): *Cultura y comunicación. La lógica de la conexión de los símbolos*, Siglo XXI, Madrid.
- LISON, Carmelo (1977): *Invitación a la antropología cultural de España*, Adara, A Coruña.
- PRAT, Joan, i CONTRERAS, Jesús (1984): *Les festes populars*, Els llibres de la frontera, Barcelona.
- VENTURA I SOLÉ, Daniel (1983): "El calçot i la calçotada", a *Quaderns de Vilaniu*, núm. 4, pàg. 81-91.
- VENTURA I SOLÉ, Joan (1991): *Penya artística l'Olla. Art i gastronomia, una forma de vida valenciana*, Joan Ventura i Solé, Valls.

Notes

¹Un exemple del que estic dient fou l'assistència, l'any 1956, del secretari de l'Institut d'Estudis Catalans, Ramon Aramon, on es va debatre sobre la situació a Catalunya, i es reivindicà el fet català (Joan Ventura i Solé, 1991:86-88). D'altra banda, Daniel Ventura i Solé (1983:82-83) ens diu: "La Calçotada de la Penya de l'Olla, de cada any anava augmentant més en prestigi i en quantitat de comensals. Hi van venir personalitats del món artístic, literari, cultural, polític, etc. de Catalunya, que convertiren aquella trobada en una espècie de pulmó patriòtic, on es respiraven aires de llibertat i on s'expressaven idees ben liberals".

²Entenem per "plànol pràctic" aquell que fa referència al coneixement de la tècnica concreta de menjar els calçots. El "plànol territorial" es referiria a un nivell més físic, o si voleu, més espacial: a les característiques específiques de cada territori ("La comarca concreta de l'Alt Camp, amb els seus horts, el seu sol, el seu clima, la seva aigua... i que

es distingeix clarament de les comarques veïnes” [?]). En tot cas, els dos plànols formarien part de la mateixa dimensió simbòlica i d’identitat que crea l’oposició binària “nosaltres-els altres”.

³Tal com ens assenyala Jimeno (1993: 125) “el análisis de revitalizaciones de rituales seculares puede explicar la integración del elemento secular homogeneizador, propio de la sociedad de consumo, y los elementos particularizadores, susceptibles de inventar o revitalizar rituales, en orden a integrar con mayor facilidad los efectos de la transición política y además a diferenciarse localmente”.

⁴Una cosa semblant podríem dir de les sardanes i dels castells: en el primer cas, un ball típic d’una zona molt concreta de Catalunya ha passat a ser la “dansa nacional” de tot un país. En el cas dels castells, la seva singularitat i la seva peculiaritat els estan convertint cada cop més en un altre signe d’identitat catalana. La calçotada encara no hauria arribat al mateix nivell simbòlic nacional, però tot sembla indicar que es troba en la fase inicial d’aquest procés.

⁵Seria interessant fer un estudi (si és que no se n’ha fet cap encara) de fins a quin punt tot aquest moviment alternatiu d’artesans, venedors ambulants, productors ecològics... que propugnen un consum i una manera de viure alternativa al capitalisme, depenen al seu temps d’aquest mateix sistema per viure.